

Husvéth András

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése Hajdúnánáson az MSZMP iratainak tükrében

A második világháborút követő időszak főbb gazdasági változásait: az 1945-ös földosztást vagy a mezőgazdaság kollektivizálását, a téészesítést sokan, sok helyen vizsgálták és elemezték mind országos, mind pedig helyi, települési vonatkozásban. Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus vizsgálata azonban már kevesebb figyelmet kapott. Bár nem járt a tulajdonviszonyok átrendezésével, mint a fentebb említett folyamatok, a szocialista korszak gazdaságirányításának olyan átfogó reformját jelentette az új gazdasági mechanizmus, amely mindenképpen érdemes a vizsgálatra. Az alábbiakban egy alföldi mezőgazdasági város, Hajdúnánás esetében próbáljuk meg bemutatni, milyen változásokat hozott a reform, hogyan tudtak erre felkészülni, és milyen eredményekhez vezetett.

Az új gazdasági mechanizmus létrejötte

Az 1960-as évek Magyarországon súlyos gazdasági kihívással kellett szembenéznie az ország vezetésének. Az addig követett, elsősorban a nehézipar fejlesztésére összpontosító gazdaságfejlesztési stratégia válságba került. A téészesítés befejeződött, a mezőgazdaságból az ipar felé áramló munkaerőre a továbbiakban tömegesen már nem lehetett számítani, így a gyárak számszerű növelésének munkaerő-tartalékai kimerülőben voltak (egyedül a nők foglalkoztatásának felfuttatása jelentett még kiaknázatlan tartalékot). A más szektorokból történő forráskivonás a korábbi évek tapasztalatai alapján nem jöhetett számításba, így a növekedés útja a hatékonyság növelésében volt keresendő, csak ez biztosíthatta az életszínvonal növekedését, ami a rendszer legitimációjának egyik alapja volt. A gazdaságirányítási reformot tehát kényszer szülte, az életszínvonal emelésének politikai és az ezt biztosító gazdaságpolitika gátakba ütközésének közgazdasági kényszerre.

Az életszínvonal emelése megkövetelte a nemzeti jövedelem beruházásokra fordított részének csökkentését. Az '50-es évek gyakorlatával szemben – amikor ez az arány 30% felett volt – 1960 után 20% körül vagy az alatt maradt. A beruházások ágazatonkénti megoszlása is jelentősen módosult. Az ipar részesedése az 1950–1954 közti 47%-ról 1958–1970 között lecsökkent 35–38%-ra, a mezőgazdaságé pedig – nagyjából ugyan ezen időszakokra értve – 10–13%-ról 16–18%-ra nőtt.¹

A reform nem volt előzmények nélküli. 1961–1963 között a mezőgazdaságban a termelőszövetkezetek eltértek a merev, szovjet típusú kolhozmodelltől, és az önálló, vállalatserű gazdálkodást, a központi tervezés csökkentését (például a kenyérgabonát leszámítva megszüntették a tervkötelezettséget),² a nagyobb anyagi érdekelttség mentén

¹ Romsics 2000. 424.

² MNL HBML XXIII.527. 98. k. 23/1968.

történő motiválást kezdték alkalmazni, azaz már ekkor megjelentek a későbbi reformok legfontosabb elemeinek csírái.

Külső tényezők is segítették az elmozdulást. A Szovjetunióban, de más szocialista országokban (például az NDK-ban) is napirendre került a gazdaságirányítási rendszer változtatásának terve, azaz a hazai változások egy, a térségben általánosan megfigyelhető irányvonal mentén keletkeztek.

A változtatási kényszer külső előidézője volt az a tény is, hogy a Kuba körül kirobbant szovjet-amerikai konfliktus következtében 1960–1963 között 60%-kal kellett növelni a magyar katonai kiadásokat, ami teljesen felborította a költségvetést. Ehhez járult még, hogy a mezőgazdaság 1961-re befejeződő átszervezése által előidézett termelési nehézségek miatt Magyarország több mint egy évtizedig jelentős mezőgazdasági importra szorult (például az 1963–64-es évben a kenyérgabona 21%-a külföldről származott).³ Mivel egyes alapanyagokon kívül csak a mezőgazdasági termékek voltak azok, melyekkel ellentételezni lehetett a nyugati nyersanyag- és gépimportot, a mezőgazdaság importra szorulása így a – máskülönben pozitív – áruforgalmi mérleg romlását jelentette.

Az 1964-ben elhatározott reform, amelyet hivatalosan „új gazdasági mechanizmus” néven emlegettek, hosszas előkészítés után lépett életbe. A közel tucatnyi szakbizottság által végzett előkészítő munkákat az MSZMP KB (Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága) gazdaságpolitikai osztályának titkára, Nyers Rezső vezette. Ő tudatosan törekedett külső, értelmiségi szakértők bevonására, így kialakult egy közgazdászokból, kisebb részben társadalomtudósokból álló „reformműhely”. 1966 novemberében a Központi Bizottság elfogadta a reformok alapelveit, amelyek 1968. január 1-jétől léptek életbe.

Az új gazdasági mechanizmus három nagy területen hozott változást:

Mindenekelőtt csökkent a központi tervezés szerepe, ami a továbbiakban átfogó népgazdasági és ágazati mutatószámokra korlátozódott. A vállalatok a korábbinál jóval nagyobb súlyt kaptak; esetenként az önálló külkereskedelem jogát is, ami messze nem volt általános. A vállalatok működését a korábban általános központi utasítások helyett egyrészt a piaci kereslet-kínálat, másrészt az állami gazdasági szabályozók (dotációk és elvonások) határozták meg. Az állam részletesen szabályozta a vállalatnál maradó nyereség felhasználását, a részesedési alap, a fejlesztési alap és a tartalékalap képzési szabályait. Mivel a beruházások továbbra is szigorú irányítás alatt álltak, a nyereség felhasználásának módja a későbbiekben leginkább a felélés volt, az állam támogatta is például a dolgozók lakásépítéseinak támogatásához való hozzájárulást.⁴

A cél az volt, hogy a gazdasági döntések ott szülessenek, ahol az információ és a közvetlen anyagi érdek is jelen van, hogy nagyobb teret kapjon az egyéni kezdeményezés, és némileg visszaszoruljon a bürokratizmus. Megszűnt az alapanyagok, a beruházási források teljesen központosított elosztása. 1968-tól csak a realizált terméket lehetett elszámolni, így próbálták meg csökkenteni a régebben sokszor jellemző raktárra való termelést, ami jelentős erőforráspazarlást jelentett.⁵

³ Honvári 2008. 45–46.

⁴ MNL HBML XXXV.11.a 4. d. T/1/1/6/1967.

⁵ *Uo.*

A mezőgazdasági szövetkezeti forma állami tulajdonnal való egyenrangúságát is elismerték, valamint a termelőszövetkezetek bizonyos szintű vállalozási önállóságát is. Ez a gyakorlatban a termelőszövetkezeti melléküzemágak beindulását jelentette.

A változások második nagy területe az árrendszer volt. A korábbi, mesterséges árrendszert új szabályozás váltotta fel, mind a vállalatok között, mind a kiskereskedelem területén. Háromféle ár volt jelen a gazdaságban. A kötött ár a piaci áraknál alacsonyabb árú termékeket jelentette, ezek a mindenki számára szükséges cikkek foglalták magukban (mint például az alapvető élelmiszerek). A szabad ár a nélkülözhető árucikkeket takarta, ezek árát a kereskedő, szolgáltató határozhatta meg. A csúszó ár a két kategória közti átmenetet jelentette, itt az államilag megszabott felső határig terjedhetett az önálló árszabályozás. Ezen kategóriák bevezetésével a piaci és a belső árviszonyokat próbálták közelíteni egymás felé.

A termelői szférában a belföldi nyersanyagok és félkész termékek 70%-át (például az energiahordozókat) rögzített vagy maximált áron forgalmazták. A feldolgozóiparban éppen ellentétes volt a helyzet, ott a késztermékek körülbelül 80%-a szabadpiaci áron került forgalomba. A mezőgazdasági termékek 60%-a szigorúan kötött áras volt, szabadáras forgalmazásba csak az összes termék 12%-a került. Az új gazdasági mechanizmus elindulása után ezek az arányok fokozatosan módosultak a szabadáras termékek javára, a '70-es évek közepén már csak a termékek egyharmada volt rögzített árszabású.⁶

A reform harmadik nagy területként új bérrendszert vezettek be, ami az anyagi érdekelttség elvére épült. A jövedelemszabályozást a vállalat eredményességétől tették függővé, azaz megpróbálták elérni, hogy a dolgozó életszínvonala jobban függjön az egyéni teljesítményétől, mint addig. Az állam azonban a lehetőség megteremtése mellett olyan béradót vezetett be, ami abban tette érdekeltté a vállalatokat, hogy a vállalat egészének bértömege növekedjen, ne az egyes munkások átlagbére. Így inkább több, alacsonyabb fizetésű ember alkalmazása lett a vállalatok érdeke, ami a segéd- és betanított munkások tömeges alkalmazásához vezetett.

Az új gazdasági mechanizmus első lépései Hajdúnánáson

Hajdúnánás pártvezetése az új gazdasági mechanizmus bevezetése előtt évekkel, a tervezés fázisában kapcsolódott be az előkészületekbe. 1966. július 1-jén foglalkozott először a városi pártvezetés a leendő reformokkal.

Itt a kérdésfelvetések, a jelentkező problémák sora jelzi, hogy mennyi bizonytalanság és tisztázásra váró kérdés előzte meg a gazdaságirányítási reform bevezetését. A főbb problémafelvetések a tervutasítások megszüntetése utáni helyzetre, a piaci mechanizmusok melletti állami árszabályozás mikéntjére vonatkoztak. Felvetődött, hogy a város dolgozóinak egyes csoportjainál fellelhető egyfajta „csodaváró hangulat”, mely szerint az új gazdasági mechanizmus automatikusan meg fog oldani minden gazdasági problémát. Ezt azért tartották veszélyesnek, mert az így gondolkodóknak óhatatlanul csalódást fog okozni a valóság.

⁶ Romsics 2000. 439.

Jelentkeztek a túlzó optimizmus mellett negatív felhangok is. Sokan a piaci viszonyok részleges bevezetését, a tervgazdálkodás háttérbe szorulását visszalépésnek fogták fel. Az volt a véleményük, hogy a szocializmus gazdasági alapjait az élet megcáfolta, ezért kell változtatni. Természetesen a városi pártvezetés ezt a vélekedést is helytelennek tartotta.⁷

A hajdúnánási pártbizottság 1967. július 10-én elemezte részletesen a reformok várható megvalósulását a városban. A termelő üzemek a III. negyedév során megismerhették a vállalatuk gazdálkodására vonatkozó új pénzügyi és jogszabályi feltételeket, és ezek ismeretében próbálhattak tervezni a jövőre.

A reform bevezetése után a tanácsok önállóan készítettek közép- és hosszú távú fejlesztési terveket, az irányításuk alá tartozó intézményekre vonatkozóan. Ezek forrásként elkülönített tanácsai fejlesztési alapot hoztak létre, mely helyi bevételekből és állami juttatásokból tevődött össze, valamint banki hiteleket is vehettek igénybe ennek kiegészítésére.

Mivel Hajdúnánás mezőgazdasági jellegű város volt, különösen az ezt a területet érintő, még kidolgozás alatt álló jogszabályokat várták leginkább, amelyek a termelőszövetkezetek gazdálkodását, jövedelemvonási és anyagi érdekeltségi rendszerét, a gyenge szövetkezetek állami támogatásának mértékét és konkrét formáit, az állami felvásárlást szabályozták. A szociális ellátások tekintetében a reform a munkások és alkalmazottak, valamint a parasztság családi pótléka közötti különbségeket tervezte felszámolni, ami ugyancsak nagy számban érintette a hajdúnánásiakat.

Szintén kedvező fogadtatásra lehetett számítani a munkaidő-csökkentés kérdéskörében (bár ennek bevezetése szorosan nem függött össze a gazdasági reformok bevezetésével). A csökkentést az 1968-as év II. félévétől lehetett megkezdeni. Az átlagosan heti 44 órára csökkentett munkaidő 1,5 millió dolgozót érintett.⁸ Az átállást a belső tartalékok mozgósításával, hatékonyságnöveléssel kellett elérni, azaz a termelést ez nem érintette hátrányosan.

A reform sikere érdekében a pártszervezetre főleg a propaganda terén vártak feladatok. Megbeszéléseken, előadásokon tervezték megismertetni a tagsággal a modern közgazdaság alapfogalmait, a gazdaság működését, amitől a reform összefüggéseinek megértését, a helytelen vélemények visszaszorulását is várták. Tisztázandó volt a szélesebb rétegek előtt, hogy melyek azok az árpolitikai eszközök, amelyekkel az állam rendelkezik, és melyek azok a területek, ahol a helyzet alakulása nem az állam akaratán és befolyásán múlik. Ki kellett gyomlálni azt a helytelen megközelítést, ami arra egyszerűsítette a kérdést, hogy: „Lesz, vagy nem lesz munkanélküliség?” Fel kellett készíteni az embereket arra, hogy a gazdaság növekedése, a technika fejlődése, a piac igényei változásokkal járnak. El kellett oszlatni a helytelen vélekedést, mely szerint a végzett munka alapján történő jövedelem-differenciálás antiszociális. Nem volt szabad engedni, hogy a helytelen egyenlőségesdi szemléletét „szociális vívmány” címén védelmezzék. Ebben a sokrétű munkában a VB (Végrehajtó Bizottság) minden tagjának részt kellett vennie.

A végrehajtásban kulcsfontosságúnak ítélték a személyzeti politikát. Ezt az indokolta, hogy felismerték: az új gazdasági mechanizmus sikere a végrehajtáson, az azt napi

⁷ MNL HBML XXXV.11.a 14. d. T/1/b/1/13/1966.

⁸ MNL HBML XXXV.11.a 4. d. T/1/1/6/1967.

gyakorlattá alakító vezetőikön múlik. A felső pártvezetés a káderkiválasztásban hármaskövetelményt állított a helyi pártszervek elé. A politikai követelmény természetesen a rendszerhez való hűséget, politikai felkészültséget takarta, de ezalatt értettek olyan fontos emberi tulajdonságokat is, melyek megóvják az adott vezetőt a hatalommal való visszaéléstől, az anyagi előnyök hajszolásától, a családi-baráti érdekek előtérbe helyezésétől. A szakmai követelmények az adott terület kellő szintű ismeretét, a megfelelő iskolai végzettséget jelentették, de hangsúlyozottan figyelembe kellett venni a végzettség mellett a szakmai tapasztalatot is. A vezetőkézség követelménye a jó áttekintő és rendszerező képességet, a dolgozókkal való együttműködési és irányítási készségeket takarta. A felsőbb utasítások kimondták: ezen elvárások szoros egységet alkotnak, egyik szempont sem helyezhető előtérbe a többi rovására, azaz megpróbálták szakítani a régebbi gyakorlattal, amikor a politikai megbízhatóság döntő fontosságú volt, akár a szakmai hozzáértés rovására is.⁹

A pártszervezet a reform bevezetése körül az új rendeletek magyarázatával, a termelősövetkezeti törvény ismertetésével, az új alapszabályok és kollektív szerződések elkészítésében nyújtott segítséggel, a földtörvény végrehajtásában való útmutatással segítette a gazdasági egységeket. A pártirányítás az alsóbb pártszervekre és a tömegszervezetekre (szakszervezet, KISZ – Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség, Nőtanács, Hazafias Népfront) kötelező érvényű határozatok útján történt. A végrehajtás ellenőrzése differenciált titkári értekezleteken, az állami és tömegszervezeti vezetőkkel folytatott megbeszéléseken, az alsóbb pártszervek rendszeres beszámoltatásán és a helyszíni ellenőrzéseken keresztül zajlott.

Hajdúnánáson talán nem is az alapok tisztázása, a reformok mibenlétének megértése okozott gondokat, hanem az, hogy sok helyen (különösen a termelősövetkezetekben) nagyon komoly személyi gondok voltak a reform bevezetése előtti években. A tsz-ek körében mindig is nagy fluktuáció sok helyen tragikus helyzetet idézett elő. Mivel a reformok bevezetésében, végrehajtásában a felső- és középvezetők szerepe hatalmas volt, égető szükség lett volna arra, hogy mindenütt stabil, kipróbált vezetőgárda fogadja a reformok bevezetését.

Ehelyett a Lenin Tsz-ben nem volt főagronómus, az Új Élet Tsz-ben főagronómus mellett főállattenyésztő sem volt, a Szikra és a Rákóczi Tsz-ben pedig évek óta általános vezetési problémákkal küzdöttek.¹⁰

A reformok bevezetésére való felkészülés keretében a termelősövetkezeti párttitkárok 1967-ben 2-2 alkalommal vettek részt 1–3 hetes tanfolyamokon, ahol a reform elveinek, politikai és közgazdasági követelményeinek ismertetéséről volt szó. A tsz-ek gazdasági vezetői felváltva szintén 2 hetes tanfolyamokra lettek beiskolázva, hasonló témakörben.¹¹

A termelősövetkezetek hatékonyabb működésének komoly akadálya volt az elavult infrastruktúra. Az állattenyésztésben elért „eredmények”: a gyenge növekedés, a magas elhullási arány a férőhelyek gyakran kritikán aluli állapotával voltak összefüggésben, amit csak súlyosbított sok esetben a dolgozók szakmai felkészültségének hiányossága.

⁹ MNL HBML XXXV.11.a 4. d. T/1/1/6/1967.

¹⁰ MNL HBML XXXV.11.a 15. d. T/1/2/27/1967.

¹¹ *Uo.*

Akadtt ahol külön tanfolyamokat kellett indítani a dolgozóknak, amelyen az alapvető szakmai ismereteket elsajátíthatták.¹²

A város ipara különleges helyzetben volt azáltal, hogy az üzemek telephelyként működtek, azaz a Szellőző Művek budapesti, a Vegyesipari Vállalat és a Malom debreceni, a Textílfeldolgozó Vállalat hajdúböszörményi irányítás alatt állt. Helyi önállósággal csak a Fa- és Fémipari Szolgáltató Ktsz. és a Férfi és Női Szabó Ktsz. végezte munkáját.

A város legsikeresebbnek tekinthető gyáregysége, a Szellőző Művek 1967-es tervét közel 10%-kal teljesítette túl. Termékeik 50%-a a szocialista tábor országaiban került értékesítésre, 10-15%-a tőkés exportra került.¹³ A képet némileg árnyalja, hogy ezt az eredményt más vállalatokkal való kooperáció során érte el. A tervek megvalósulását állandóan nehezítette a nagyfokú elvándorlás, valamint a vállalat szakmunkáshiánya, ami ellen az ipari tanulók képzésébe való bekapcsolódással próbáltak küzdeni.

A reform tapasztalatai a mezőgazdaságban

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének első tapasztalatai felemásak voltak. Bár az üzemek általában jól felkészültek, és igyekeztek alkalmazkodni az új gazdaságirányítási rendszerhez, sok problémát okozott például az alapanyaghiány, a belvíz vagy a helyenkénti munkaerőhiány. A nagy alkalmazotti arány is okozott problémákat (különösen a Dózsa, a Szikra és a Lenin Tsz-ben). Bérfeszültséget generált, hogy a tagok nem az egész jövedelmüket kapták meg, csak előleget, míg az alkalmazottak természetesen fizetést kaptak minden hónapban. Azzal is bírálták a jelenséget, hogy a bér munkásokkal való termelés ellentmond a szocializmus elveinek, a városi pártvezetés viszont nem tartotta hibának az alkalmazottak foglalkoztatását a termelőszövetkezetekben.

Sok vitát váltott ki a melléküzemágak létrehozása. Ezek általában növelték a jövedelmezőséget, fokozták az áruértékesítés biztonságát, de a tagság folyamatos foglalkoztatása terén betöltött szerepük vitatható volt. Egyes vélekedések szerint ezek csak az egyes emberek boldogulását segítik elő, a szövetkezetek gazdálkodására kifejtett hatásuk nem jelentős, máshonnan vonják el a forrásokat és a figyelmet, viszont indokolatlanul nagy a velük járó kockázat. A városi pártvezetés arra az álláspontra helyezkedett, hogy a segédüzemek kiegészítik a működést, amíg ez nem megy a fő tevékenység rovására, addig minden esetben hozzá fognak járulni az újabbak létesítéséhez.¹⁴

A pártvezetés fontosnak tartotta a tsz-vezetők bátorítását az új rendszer által biztosított keretek közötti kockázatvállalásra. Leszögezték: ha mégse a várt eredmény születik, de az külső ok miatt következik be, akkor az adott vezetőt meg kell védeni a jogtalan támadásoktól, és nem szabad engedni, hogy ilyen esetek elvegyék a kedvet a kockázatvállalástól.

Az első hónapok után a „csodavárás” megszűnt, sőt a pártvezetés tapasztalatai szerint kialakult az a helyes nézet, hogy az új gazdasági mechanizmus annyiban válik az

¹² MNL HBML XXXV.11.a 16. d. T/1/2/3/1968.

¹³ MNL HBML XXXV.11.a 15. d. T/1/2/27/1967.

¹⁴ MNL HBML XXXV.11.a 4. d. T/1/1/3/1968.

egyének és a társadalom számára is hasznossá, amennyire jól lesz végrehajtva a napi gyakorlatban.

Minden felkészítés és tájékoztatás ellenére azonban az új gazdasági mechanizmus beindulása után is megfigyelhetők voltak negatív jelenségek Hajdúnánáson. Még mindig akadtak, akik a reformtól a régi tervezéskorú gondolkodást féltették, de elterjedt volt az a hozzáállás is a dolgozók között, mely egyoldalúan csak azt nézte, mit hozhat neki az új gazdasági mechanizmus, és nem beszéltek arról, hogy nekik mit kell tenniük a sikerért. Sok termelőszövetkezeti vezető (némileg magára hagyva) vitázott a zárszámadó közgyűléseken azokkal a tagokkal, akik a személyi jövedelem növelését szerették volna elérni, a felhalmozás, a tartalékolás rovására. Akadt olyan vélekedés is, miszerint: „*Nekem jó volt a régi mechanizmus is, ki tudja, nem lesz e rosszabb az új.*”¹⁵

Gazdasági téren nagyobb megállapításokat még nem lehetett tenni a reform elindulásának első időszakában, de néhány tendenciát azért már meg lehetett figyelni.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek elindultak a termelési szerkezet megváltoztatásának útján, melynek célja a gazdaságosabb működés volt. Például az állattenyésztés elősegítése érdekében igyekeztek önerőből fedezni a takarmányszükségletet, mivel a saját takarmány hiánya volt a legkomolyabb gátja a nagyüzemi állattartás felfutásának. A Micsurin Tsz. már az 1968-as évben azt tervezte, hogy saját termelésből fog rendelkezésére állni a szükséges takarmánymennyiség.¹⁶

A hajdúnánási termelőszövetkezeteknél megfigyelhető volt az a tendencia, hogy áruik értékesítésében továbbra is igyekeztek a vállalatokkal való szerződés kötésre, az egyoldalú szabadpiaci értékesítést nem látták eléggé biztosnak, ezért ódzkodtak tőle. Ezt a pártvezetés nem is helytelenítette, hiszen ennek a helyzetnek megvolt az az előnye, hogy a tsz-ek termelését így, a vállalatokon keresztül sikerrel lehetett a kívánatos érdekek mentén befolyásolni, azaz ez egyfajta szabályozási lehetőséget kínált.

A mezőgazdaság és az államigazgatás kapcsolatában is jelentkeztek gondok. A helyi tanács mezőgazdasági osztályához fordultak gondjaikkal a termelőszövetkezeti vezetők, és onnan vártak segítséget, de amikor döntéshozatalra került sor a szövetkezetekben, nem igényelték az osztály állásfoglalását, sőt nem is vették szívesen a beleszólást. Másik oldalról a mezőgazdasági osztályt gyakran érte kritika, hogy gyakran csak a hatósági utasítások „nyelvén” tárgyaltak a gazdaságokkal, a befolyásolás egyéb, kevésbé hivatalos és parancsoló formáit nem sikerült megtalálniuk.¹⁷

Nemcsak a tanács szerveivel, hanem a városi pártbizottsággal való együttműködés terén is volt min változtatni. A párt vezetősége igencsak nehezményezte, hogy a Rákóczi Tsz. zárszámadó közgyűlésére a pártbizottságot még csak meg sem hívták, pedig készültek a megjelenésre, és külön előre kérték a gazdasági beszámolót, hogy lelkiismeretesen fel tudjanak készülni. A szövetkezet más esetekben is hagyta már figyelmen kívül a városi PB (Politikai Bizottság) kéréseit, ami annál is inkább elszomorította a pártbizottságot, hogy ott pedig pártalapszervezet is működött.¹⁸

¹⁵ MNL HBML XXXV.11.a 16. d. T/1/2/3/1968.

¹⁶ MNL HBML XXXV.11.a 4. d. T/1/1/3/1968.

¹⁷ *Uo.*

¹⁸ *Uo.*

Helytelen gyakorlatként bírálta a pártbizottság azt is, amikor a gazdaságosságra való törekvés jegyében a termelési szerkezet egyes tsz-ekben kezdett egyoldalúvá válni, például az ipari növények termesztése csökkent. A dohány esetében arra hivatkoztak, hogy nincs elég tapasztalt dolgozó a műveléshez, és Hajdúnánáson nem is igazán lehet jó minőségű dohányt előállítani (ami azért is érdekes, mert a szomszédos Hajdúdorogon nagy hagyományai vannak a dohánytermesztésnek). A helyi pártvezetés ezzel nem értett egyet, mivel megítélésük szerint a dohány, mint munkaigényes növény, sok (női) foglalkoztatási problémát is megoldana.

Az állattenyésztésen belüli szerkezetváltás sem volt mindenütt indokolt és átgondolt. A pillanatnyi árbeli feltételek miatt néhány helyen nem a gazdaságosabb sertésenyésztés módzatait keresték, hanem elkezdtek visszafejleszteni az ágazatot, és a baromfitartást kezdték felfuttatni, annak gyorsabb megtérülési ideje miatt, anélkül, hogy megfelelő feltételek álltak volna rendelkezésre. Az elkerülhetetlen problémák sok helyen keltettek gyors csalódást.

A nagyüzemi zöldségtermesztés sem fejlődött a kellő mértékben (a szerződéses és árunövények nem érték el a vetésterület 10%-át), pedig munkaigényes mivolta mellett a Debreceni Konzervgyár közelsége is mellette szólt volna.¹⁹

A hozamok növekedése lassú volt, és ezt csak részben lehetett magyarázni a természeti adottságokkal. A talajerőgazdálkodás, a vízgazdálkodás modernebb, hatékonyabb megoldásainak alkalmazása lett volna az üdvözítő. 1967-hez viszonyítva a búza holdankénti termésátlaga 0,4 q-val, az őszi árpáé 2 q-val, a kukoricáé 2,9 q-val emelkedett.²⁰ Ez az aszályos időjáráshoz képest elfogadható volt, de a fenti módszerekkel jobb is lehetett volna.

Az állattenyésztés terén évek óta az állatsűrűség csökkenése volt tapasztalható. 100 hold szántóra 1966-ban 17,2, 1967-ben 16,3, 1968-ban 13 számosállat jutott, a szarvasmarha állomány stagnált, a sertések és juhok száma csökkenő tendenciát mutatott. A nagyobb testű állatok tartását a baromfitenyésztés felfutása szorította vissza.²¹

Míg az egyes üzemek szintjén általában megfelelően viszonyultak az új gazdasági mechanizmus reformjaihoz Hajdúnánáson, nem látszottak törekvések a magasabb szinten történő gondolkodásra, azaz a tsz-ek közötti kooperációk kialakítására. A közös beruházásban-termelésben-értékesítésben hiába látott nagy lehetőségeket mind az állami, mind a helyi pártvezetés, az erre irányuló javaslatok sorra eredmény nélkül haltak el.

A város termelőszövetkezetei 1968-ban eredményes gazdálkodást folytattak. Mivel a bevételeket meghatározó felvásárlási árak nőttek, a szövetkezetek bevételei is megfelelően alakultak (a gyenge tsz-eket leszámítva). A tervezett bevételek összege 139,806 millió Ft volt 1968-ban, (a várható bevétel ezt meghaladta, ami 143,326 millió Ft volt). A kiadások 132,855 millió Ft-os összege szintén némileg meghaladta a 127,726 millió Ft-os tervezettet, így az egyenleg várhatóan 10,471 millió Ft-os nyereség lett.²²

A legnagyobb gondot a város mérleghiányos termelőszövetkezetei (a Lenin és a Szikra Tsz.) okozták. Növelte a gondot, hogy ezen szövetkezetek vezetése minden hibát

¹⁹ MNL HBML XXXV.11.a 16. d. T/1/2/20/1968.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

igyekezett a körülmények kedvezőtlen voltával magyarázni, a saját hibák elismerése szóba sem került, így az azokon történő változtatás esélye is csökkent. A Lenin Tsz. azonban mérleghiánya ellenére sem részesülhetett állami dotációban, mivel megállapítható volt, hogy a hiány nem kedvezőtlen adottságaiból következik, hanem a rossz gazdálkodásban gyökerezik így hitel felvételére szorultak.²³

A Haladás Tsz. a kedvezőtlen adottságú gazdaságok kategóriájába tartozott. Szántóinak 67%-a gyenge termőképességű, savanyú talaj volt. A területének a 23%-a 14,3 AK (aranykorona) értékű volt, 24%-a 9,8 AK, 53%-a, a terület fele pedig 5,7 AK értékű föld volt.²⁴ A dolgozók elöregedése, a gazdaság szétszórt elhelyezkedése, a nagy szállítási távolságok, az elavult infrastruktúra, az állategészségügyi ellátás rendezetlensége, a géppark elavultsága, a javítás lassúsága és költségessége, a korszerűsítéshez szükséges eszközök hiánya mind a gazdaság veszteségességét idézte elő. Az új gazdasági mechanizmus bevezetéséből adódó feladatokat, az új szemléletet még a vezetőség sem tette a magáévá, a tagság körében pedig még siralmasabb helyzetről szerzett tapasztalatokat a pártvezetés.

Ez a helyzet indokolta, hogy a Haladás Tsz. folyamatosan állami dotációra szorult. Az 1968-tól érvényes új támogatási rendszer alapján viszont kevesebb összegre számíthattak, ami tovább növelte a problémákat. A termelőszövetkezet olyan időszakban állt át az új gazdasági mechanizmusra, amikor az előző időszak fogyatékosai még nem lettek felszámolva. Az új rendszer első hatásai így a Haladás Tsz.-nél szinte kizárólag negatívak voltak: az alacsony szintű árutermelés mellett az áremelések nem tudták kiegyenlíteni az ipari áremelésekből adódó többletkiadásokat. A gazdaság növekedése nem tudta kitermelni a megnövekedett terhek fedezetét, így az új rendszerben, az önállóbb gazdálkodás során a gyengén gazdálkodók hátránya csak tovább fokozódott.

A Haladás Tsz. pártalapszervezetére nehéz feladatot rótt az új gazdasági mechanizmus bevezetésének magyarázata, elfogadtatása. Az alapszervezet 40 fős volt, a dolgozó tagság 15%-a volt az MSZMP tagja. A tagság átlagéletkora 46 év volt (a tsz tagságáé 54 év), a tagok 40%-a 50 éven felüli volt, ami jól jelzi a szövetkezet öregedését, a fiatalok hiányát.²⁵ Az alapszervezet megpróbálta figyelemmel kísérni a szövetkezet gazdálkodását, havonta üléselő taggyűlése napirendjében körülbelül fele-fele arányban szerepeltek politikai és gazdasági jellegű témák.

A városi pártbizottság saját hibájaként mondta ki, hogy a fentebb említett problémákra nem az alapszervezetek gazdasági ellenőrző munkája során derült fény, hanem városi szintű vizsgálódáson kerültek a figyelem középpontjába. Így a pártalapszervezetek tevékenységén, aktivitásán is sokat kellett még javítani.

Első eredmények az ipar és kereskedelem területén

A mezőgazdasági termelőegységekkel szemben az ipari üzemek jobban vették az indulás nehézségeit. Kiemelten jól teljesített a Szellőző Művek, amely még az időközben felemelt tervét is túlteljesítette az időszakban. A Szabó Ktsz. és a Háziiipari Szövetkezet

²³ MNL HBML XXXV.11.a 4. d. T/1/3/1968.

²⁴ MNL HBML XXXV.11.a 16. d. T/2/18/1968.

²⁵ *Uo.*

szolgáltató tevékenységében jelentkezett némi lemaradás az éves elképzeléseikhez képest, ami figyelmeztető jel volt a pártvezetés számára, hiszen a szolgáltatások terén felépő hiányosságok a lakosság hangulatára nagyon könnyen rossz hatással lehettek, a Háziipari Szövetkezet bedolgozói rendszerével pedig nagyon jelentős szociális feladatokat is megoldott a városban.

A Háziipari Szövetkezet egyik meghatározó tevékenységi területe, a szalmaipar minden erőfeszítés ellenére hanyatlóban volt Hajdúnánáson. Bár voltak még asszonyok, akikről elmondhatták, hogy „*az ő kezükből csak a halál szedi ki a szalmát*”, az egykor sok nőnek biztos mellékjövedelmet jelentő szalmafonás „*egyre inkább a népművészeti emlékek sorába kerül*”, így a női munkaerő foglalkoztatása továbbra is sok fejfájást okozott.²⁶

Mindazonáltal a vállalatok sikeres működésére jellemző, hogy az Építő Ktsz. és a Városgazdálkodási Vállalat 1968 végén 2-2 heti, a Szellőző Művek pedig 3 heti nyereségreszesedés kifizetését tervezte a dolgozók felé.²⁷

A városi építőipar némileg nehezebb helyzetben volt másoknál. Ennek oka az új árak miatti tervezési bizonytalanság volt, valamint az, hogy egyes beruházások beindulása elhúzódott. Ezek a kezdeti bizonytalanságok a dolgozók keresetének átmeneti csökkenését okozták, ami azonnal negatív megnyilvánulásokban jelent meg, olyan hangok is voltak, miszerint: „*Már a kezdet kezdetén is ennyi baj van, mi lesz még később?*” Ez azonban kivételes helyzet volt, az ipari dolgozók körében hasonló máshol nem fordult elő.²⁸

A megyei vezetés Hajdúnánást ipari centrumnak jelölte ki. Célkitűzés volt, hogy a fiatalok és a szakemberek ne vándoroljanak el onnan munkalehetőségek után, valamint 2500 munkaképes, nem dolgozó nő élt ekkoriban a városban, így a jövőben keletkező (főleg könnyűipari) vállalatok számára bőségesen biztosítva volt a munkaerő utánpótlása.²⁹

Az árakkal kapcsolatos első tapasztalatok azt mutatták, hogy a kérdést megfelelő tájékoztatási munka előzte meg. Az ilyenkor óhatatlanul felröppenő rémhírek alig okoztak gondot, szórványosan jelentettek (főként a tanyavilágban élő emberek részéről) felvásárlási „hullámot.” A tágabb közösség azonban nem reagált kedvezőtlenül, inkább kinevették azokat, akik a „spájzolás” keretében tv-készüléket vettek olyan tanyára, ahol még áram sem volt.³⁰

A város áruellátásában különösebb fennakadás nem volt az új gazdasági mechanizmusra való átálláskor. A háromféle árral még ismerkedtek az emberek, lassan szoktak hozzá az új árrendszerhez.

A tejtermékek forgalma és fogyasztása 1968 végére jelentősen megnőtt, a vaj esetében közel 100%-os forgalomnövekedést tapasztaltak a városban, de a sajtfélék iránti kereslet is nagymértékben emelkedett. A tojás és a baromfi hús forgalma is nőtt, egyéb élelmiszerek esetében némi csökkenés volt tapasztalható. A háztartási bolt több mint 10%-os, a műszaki bolt közel 90%-os forgalomnövekedést könyvelhetett el (az 1967.

²⁶ Csontos 1975. 48–49.

²⁷ MNL HBML XXXV.11.a 4. d. T/1/3/1968.

²⁸ *Uo.*

²⁹ MNL HBML XXXV.11.a 17. d. T/2/21/1969.

³⁰ MNL HBML XXXV.11.a 4. d. T/1/3/1968.

januári adatokhoz viszonyítva). Egyéb iparcikkek esetében itt is némi csökkenés volt megfigyelhető, a ruházati forgalom 5%-kal csökkent.³¹

Tartós fogyasztási cikkekből jelentősen nőtt a nánási kereskedelmi egységek forgalma. 1968 I. negyedévében (az előző év azonos szakaszához képest) 12%-kal emelkedett a forgalom. Motorkerékpárból 13, porszívóból 2, televízióból 62, rádióból 33, kerékpárból 61 darabdal adtak el többet, mint az elmúlt évben.³²

Az építőanyagok forgalmában viszont visszaesést figyeltek meg Hajdúnánáson, de ez nem az új gazdasági mechanizmussal, hanem azzal volt magyarázható, hogy az előző év elején, a belvízkárok kijavítása miatt a szokásosnál jóval nagyobb volt az építőanyagok iránti kereslet, így az 1967. januári adatok viszonyítási alapnak sem igazán tekinthetők.

A kereskedelem területén az egyik legjelentősebb hatás az volt, hogy nagymértékben csökkentek a raktári készletek az 1967. januári állapotokhoz képest (az élelmiszereknél 2%-kal, iparcikkeknél 22,8%-kal, ruházati cikkekénél 9%-kal, összesítve 11,6%-kal). Ez azonban a lakossági ellátás során nem okozott problémát, annyi történt, hogy az új rendelkezések ösztönözték az elfekvő készletek kiárusítására, amivel az üzletek éltek is. A megmaradt készletek a valós igényeket tükrözték, és választékban is gazdagabbak voltak, mint azelőtt.³³

A hajdúnánási kereskedelmi egységek részéről az új rendszer kapcsán a legnagyobb bosszúságot az árak okozták. A nagykereskedelemből érkező árucikkek egy részén még a régi árak voltak feltüntetve, ezek átírása pedig nagy feladat elé állította a boltok dolgozóit. Ha ez nem történt meg, a cikkeken megmaradó régi árak állandó konfliktusokat okoztak a vevőkkel, ezzel is szaporítva az új gazdasági mechanizmus elindulását kísérő apró, ám kellemetlen jelenségek sorát.³⁴

A mechanizmus bevezetésének korabeli értékelése

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének első tapasztalatai a városi pártvezetés szerint összességében igen kedvezőnek tekinthetők. A dolgozók politikai hangulatát és a gazdasági vezetők többségének felkészültségét megfelelőnek ítélték, a kezdeti bizonytalanságokból adódó szórványos negatív felhangokat pedig az átmeneti keresetbeni visszaeséseknek tulajdonították, amit a későbbiekben orvosolni lehet.

Az üzemek vezetőinek megnövekedett önállósága jól működött, csak elvétve talált olyan eseteket a pártbizottság, ahol az egyszemélyi felelősséggel való visszaélést lehetett megfigyelni. Ezen esetekben a gazdasági vezető a nagy horderejű döntéseket nem javasolta a választott testületeknek, hanem csupán bejelentette azokat. Ilyenkor a szavazások csak formalitások voltak, végeredményben nem kollektív döntés született, hanem egyéni. Ezt az eljárásrendet helytelennek tartotta a pártvezetés, hiszen a vállalati önállósággal éppen a „kollektív döntés – egyszemélyi felelősség” elvének elmélyítése volt a cél.

³¹ *Uo.*

³² MNL HBML XXIII.527. 93. k. 10/1968.

³³ MNL HBML XXXV.11.a 4. d. T/1/3/1968.

³⁴ MNL HBML XXXV.11.a 16. d. T/1/2/3/1968.

A reform végrehajtásának alapja volt a megfelelő vezetőség. Hajdúnánáson az Állami Gazdaság rendelkezett ekkoriban a legkiforrottabb vezető réteggel, ami a régebbi helyzethez képest jelentős fiatalítást is jelentett. 1968. október végén a vezetésben részt vevő káderek átlagéletkora itt 33 év volt.³⁵

A szakmunkásképzést és utánpótlást és az állandó továbbképzést is megfelelőnek ítélték az Állami Gazdaságban. Legnagyobb gondjuk az volt, hogy a dolgozók anyagi megbecsülését nem tudták mindig megfelelően teljesíteni, ezért fennállt a veszélye annak, hogy a dolgozók elvándorolnak más munkahelyekre. A nyereségrészesedések kifizetése jelentett sokat ebben a tekintetben, az Állami Gazdaság 4 millió Ft-os tervtúteljesítéséből 15 napi bérnek megfelelő nyereségrészesedést fizetett ki a dolgozóknak.

Összességében a helyi pártvezetés megállapította, hogy az új gazdasági mechanizmusra való átállás körülményeiből nagyon jól lehetett következtetni az adott vállalatnál folyó politikai munka minőségére. A Szellőző Műveknél vezetési problémák miatt eleinte akadtak gondok, ami átmeneti hangulatromláshoz és némi elvándorláshoz is vezetett. A Szabó Ktsz-t a Végrehajtó Bizottság meglátása szerint szinte felkészületlenül érte az új gazdasági mechanizmus bevezetése, itt a pártvezetés nem tartotta kézben az eseményeket, csak utólag reagált mindenre.³⁶

Az ipar növekedése 1968 végén lényegében azonos volt a megyei átlaggal (11%). A legkiugróbb növekedést a Szellőző Művek érte el (34%), mindezt úgy, hogy a munkáslétszáma 20 fővel alatta is maradt a tervezettnél. Az eredmény annak volt köszönhető, hogy egyre bővült a kooperáció a gépjavító állomásokkal, ami elnyerte a pártvezetés elismerését, mivel ezzel népgazdasági szinten addig kihasználatlan kapacitást tártak fel.

Az év elején még 2 millió Ft lemaradás volt a tervekhez képest, ami a dolgozók keresetében és hangulatában is megmutatkozott, de ezt gyorsan sikerült helyrehozni. A vállalat megkészserezte az exportját, 2,8 millió Ft-tal túteljesítették a 3/4 éves termelési tervüket, a várható nyereség alapján 20 napi nyereségrészesedést fizetett ki a vállalat a dolgozóknak. Félévtől áttértek a 44 órás munkahétre, ami nem jelentett fennakadást a termelésben. Előző év elejéhez viszonyítva a létszámban 105 %-os, a bérben 109%-os, a termelésben 150 %-os növekedés volt. Külön elismeréssel adózott a pártvezetés annak, hogy az exporttevékenységhez semmilyen állami támogatást nem vettek igénybe, sőt adót fizettek az ebből származó bevételük után.³⁷

A kisebb üzemeknél nem sikerült időben lekötni minden kapacitást, így ott általában kisebb sikerekkel zárták az első évet az új gazdasági mechanizmus rendszerében. A Szabó Ktsz-nél az 1967. III. negyedévi 1,1 millió Ft-hoz képest 1968-ban csak 0,4 millió Ft-ot állítottak elő. Itt is megfigyelhető volt hangulatromlás a dolgozók közt, akik a keresetükben is megnyilvánuló visszaesést a reformok bevezetésének tulajdonították. Év vége felé már túljutottak a nehézségeken, és 840 ezer Ft nyereség látszott realizálódni.

A Fa- Fém- és Építőipari Ktsz-nél is voltak kapacitás gondok év elején, itt az asztalosipari részleg számára nem volt munka, de ez is rendeződött, és év végére nagyjából az előző évi nyereséget tudta termelni az üzem.

³⁵ MNL HBML XXXV.11.a 16. d. T/1/2/20/1968.

³⁶ *Uo.*

³⁷ *Uo.*

A Városgazdálkodási Vállalat a III. negyedév végére az előző évi hasonló állapothoz mérve 160%-ra teljesítette terveit. Ez részben azért alakult így, mert sok olyan nyereségük volt, amit nem láthattak előre, így nem tudtak vele tervezni.³⁸

A város ipari üzemeiről összességében elmondhatta a pártvezetés az első – majdnem teljes – év tapasztalata alapján, hogy sikerrel vették az átállást az új gazdasági mechanizmus feltételrendszerére. Az üzemek vezetői beleződtek az új helyzetbe, a munkások hangulata is bizakodó volt, a város ipari üzemei közül mindegyik nyereségesen gazdálkodott.

1969 végén, amikor már közel 2 év tapasztalatai alapján lehetett véleményt mondani az új gazdasági mechanizmusról, a városi pártvezetés leszögezhetett néhány tapasztalatot a mezőgazdaság területén. A kenyérgabona vetésterülete szinten maradt, a vetésterület növekedése a takarmánynövények esetében volt leginkább megfigyelhető, a szálas és lédús takarmányok területe 19%-kal, az abraktermő terület 10%-kal növekedett. Az ipari növények területe viszont csökkent. Az állatállomány változásai kedvezőbbek voltak a megyei átlagnál, amíg megyei szinten a szarvasmarha állomány 2,1%-kal csökkent, addig Hajdúnánáson némi növekedés volt megfigyelhető. A juhtartás területén 17%-kal csökkent az állomány, azonban az anyaállatok száma 10,2%-os növekedést mutatott.³⁹ A baromfitartás egyre jobban eltolódott a helyi viszonyoknak jobban megfelelő nagytestű baromfi (liba, pulyka) tartása felé.

A szövetkezetek beruházási aktivitása folyamatosan növekedett, főként a 70%-os támogatottságú szarvasmarhatelepek építése haladt sikeresen.

A hajdúnánási termelőszövetkezetek sikerrel éltek a tevékenységi kör bővítésében jelentkező lehetőségekkel, 1969 végén közel 30 ilyen jellegű engedély állt elbírálás alatt, ezenkívül 17 melléküzemág működött ekkoriban. Ezek elsősorban élelmiszeripari, szállítmányozási és építőipari területen tevékenykedtek, de vendéglátással, autószereléssel, vagy virágcserepyártással is foglalkoztak a város termelőszövetkezeteinek melléküzemágai.⁴⁰

Az Állami Gazdaság termelése egy év alatt 6,8%-kal növekedett, a munkabérek 4,6%-os növekedést mutattak. A termelékenység lényegesen javult, ugyanis ezt az eredményt kevesebb dolgozóval érték el, mint az előző évben.⁴¹

A város mezőgazdasági üzemének halmozott termelési értéke 1968-hoz viszonyítva 25,6%-kal emelkedett. Gyakorlatilag minden termelőszövetkezet jelentős növekedést mutatott, de a Micsurin, az Új Élet, valamint a Rákóczi Tsz. gyarapodása különösen figyelemre méltó volt. A termelés növekedésével csaknem azonos mértékű volt a szövetkezetek árbevételének növekedése is (24%). A növénytermesztés árbevételének növekedése (34,1%) meghaladta az állattenyésztését (20,2%), mivel az állattenyésztés növelése több beruházást igényelt, felfutása lassabban jelentkezett. A termelőszövetkezetek összes árbevételéből az alaptevékenységre jutó hányad 83,7%-ról 84,9%-ra nőtt. E téren a Rákóczi Tsz.-ben volt megfigyelhető az a kedvezőtlennek tartott jelenség, miszerint az árbevételnek csupán az 59,2%-a származott az alaptevékenységekből, a többi a

³⁸ I.d. az előző jegyzetet.

³⁹ MNL HBML XXXV.11.a 17. d. T/2/21/1969.

⁴⁰ MNL HBML XXIII.527. 98. k. 23/1968.

⁴¹ MNL HBML XXXV.11.a 17. d. T/2/21/1969.

melléküzemágak munkájából, így fennállt a veszélye, hogy itt melléktevékenység szintjére süllyed az alaptevékenység.⁴²

Az árbevétel 1 hektárra történő kivetítése is növekedést mutatott, itt azonban már nagyobb szóródás jelentkezett a tsz-ek között, ami jelezte a további feladatok jellegét. Erősíteni kellett a talajerőutánpótlás rendszerességét, a műtrágyázást, a korszerű öntözés lehetőségeinek kihasználását. Biztató volt, hogy az állatállomány, bár még csökkent (a tsz-ek állatállománya 1970-ben az 1965. évinek 78,7%-a volt), de már látható volt a tendencia, hogy ebben hamarosan növekedés fog bekövetkezni.⁴³

A mezőgazdaságban a nyereségrészesedés összege 15,6%-kal nőtt 1968-hoz képest, az egy főre jutó kifizetett összeg 5,7%-os növekedést mutatott. A termelészövetkezetek nyereségesen működtek, kivéve a Haladás Tsz-t; valamint a Micsurin Tsz. kapott egy-szeri állami dotációt, a Szikra Tsz-szel való egyesülés kapcsán jelentkező veszteségek fedezetére.⁴⁴

A Micsurin Tsz. gazdálkodása megerősödött ebben az időben. Kialakult az ágazatok összhangja, a növénytermesztést az állattenyésztésnek rendelték alá (a termőterületi adottságok miatt lemondtak egyes gazdaságtalan növények termesztéséről), komolyabb figyelmet fordítottak a talajerőutánpótlásra, a szőlő- és gyümölcskultúrák meghonosítására. Az árbevételek alakulása jól szemlélteti ezt a folyamatot: 1968 és 1972 között a szövetkezet növénytermesztési árbevétele 181%-kal, az állattenyésztésé 231%-kal növekedett.⁴⁵

1969 őszén a városi pártvezetés az ipar területén is értékelt az új gazdasági mechanizmus bevezetésének eddigi eredményeit, az eltelt közel 2 év tapasztalata alapján. Ez alatt az ipari üzemekben a termelési érték növekedés 1968-ról 1969-re 11%-kal emelkedett. A növekedés a Szabó Ktsz-nél és a TÖVÁLL-nál volt a legnagyobb (körülbelül kétszeres). Nagy volt a gyarapodás a Fa- Fém- és Építőipari Ktsz-nél (30%), valamint a Szellőző Műveknél (19%). Az építőipari termelési érték 1968-hoz viszonyítva 19%-kal növekedett, itt azonban döntően áremelkedések okozták a növekedést. A szolgáltatásokat végző vállalatok termelése gyakorlatilag stagnált.

Az ipari üzemek termelése döntően a piaci igényekhez alkalmazkodott, a termelés teljes mértékben le volt kötve előre, eladatlan raktárkészlet az üzemeknél nem volt, ami jelentős előrelépés volt a korábbi állapotokhoz képest.

A vállalati nyereség a hajdúnánási ipari üzemekben 26%-kal javult. A foglalkoztatás növekedése közel 20%-os volt az ipari üzemeknél (a megyei arány 7% volt), ez 367 fős növekedést jelentett a 2 év alatt. A termelékenység növekedése a nagy létszámgyarapodás ellenére is meghaladta a megyei és az országos átlagot (ami 2–4% volt), ez az érték Hajdúnánáson mintegy 5%-ot ért el.⁴⁶

A Szellőző Művek ekkor fejlődött a város első számú üzemévé. A gyár több mint 400 főt foglalkoztatott, tanműhelyében 230 ipari tanuló sajátította el a vasipari szakmákat. 100-nál több dolgozót foglalkoztatott ekkoriban még Hajdúnánáson a Gépjavító

⁴² MNL HBML XXXV.11.a 17. d. T/2/3/1970.

⁴³ Rácz 1973. 418.

⁴⁴ MNL HBML XXXV.11.a 17. d. T/2/3/1970.

⁴⁵ Székelyhídi – Ablonczy 1975. 44.

⁴⁶ MNL HBML XXXV.11.a 17. d. T/2/21/1969.

Állomás, a Textilfeldolgozó Vállalat, a Fa-, Fém- és Építőipari Ktsz. és a Városgazdálkodási Vállalat is.⁴⁷

Az ipari üzemek, bár csak telephelyekként működtek, jelentős fejlődést értek el az új gazdasági mechanizmus bevezetése utáni első években. A termékek eladhatósága sokat javult, az értékesítés folyamatos és zavartalan volt. A városi ipari üzemek nyereségesen, terveiket teljesítve termeltek. Az itteni alapszervezetek működésével elégedett volt a városi pártvezetés, ezek megfelelő súllyal és eredményesen foglalkoztak gazdasági kérdésekkel.

A szolgáltató ágazat aránya a lakosság igényeihez viszonyítva alacsony volt, mivel az új gazdasági mechanizmus feltételrendszere az ártermelésre ösztönzött. A szolgáltató szektornak viszont hatalmas szerepe lett volna a női munkaerő felszívásában.

A kereskedelem területén az eredmények nagyjából igazolták az várakozásokat. A VegyiparcikK Kiskereskedelmi Vállalatnál az 1968 és 1969 között a forgalom 3,6%-kal emelkedett. A növekedés egyik oka az volt, hogy a vállalat árubeszerzési lehetőségei megnöttek az új gazdasági mechanizmus szabályozása révén, így bő 2 millió Ft értékű árutöbblet jelent meg a város kereskedelmi forgalmában, ami a választékot bővítette.

Nőtt a tartós fogyasztási cikkek vásárlása is, amiből a lakosság anyagi helyzetének javulására, a keresetek növekedésére is lehet következtetni. Így például porszívóból 11, hűtőszekrényből 26, televízióból 83, rádióból 174, kerékpárból 447, motorkerékpárból 12 darabbal adtak el többet, mint az előző évben.⁴⁸ A város áruellátása jónak volt mondható, a továbblépésben egyre nagyobb szerepet szántak a termelőszövetkezetek kereskedelmi tevékenysége erősítésének.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetését a városi pártvezetés Hajdúnánáson sikeresnek ítélte. A gazdasági vezetők beletanultak az új rendszerbe, a termelésirányításban a korábban elterjedt mennyiségi szempontokat kezdte felváltani a minőségi szemlélet. Törekedtek a vállalaton belüli helyes munkamegosztásra, a középvezetők felelősségének, önállóságának növelésére. A termelő üzemek és a pártszervek, tanácsi szervek kapcsolata fokozatosan javult, az egymás önállóságát tiszteletben tartó partneri viszony kezdett kialakulni. Hasonlót lehet elmondani az ipari vállalatok és a termelőszövetkezetek erősödő együttműködéséről. A gazdasági vezetőkkel kapcsolatban talán annyi kritikát lehetett megfogalmazni, hogy a nyereségnövelés érdekében néha a megengedhetőnél nagyobb kockázatokat vállaltak, és a szűken értelmezett vállalati érdekeket tartották elsődlegesnek, az országos gazdasági érdekekkel szemben.

Az alkalmazottak részéről a városi pártvezetés értékelése szerint pozitív fogadtatás övezte az új gazdasági mechanizmus bevezetését. A jövedelmek általában emelkedtek, nőtt az áruforgalom, mégis, a „kispénzű” családok egyes csoportjainál életszínvonalcsökkenés is megfigyelhető volt. A lakosság az árváltozásokat (érthető módon) az ár-emelkedések oldaláról közelítette meg, túlzottnak tartva azokat. A szolgáltatások szektorában is gyorsabb változásokat szerettek volna, ám ezen a területen lassabban haladt a változás a kívánatosnál. A termelőszövetkezeti parasztság jövedelme lassan emelkedett, ami növelte a biztonságérzetüket, de a nyugdíjazási rendszer tekintetében még voltak javítandó dolgok.

⁴⁷ Rácz 1973. 422–423.

⁴⁸ MNL HBML XXXV.11.a 16. d. T/1/2/3/1968.

Összességében a városi pártvezetés elégedetten állapíthatta meg, hogy a gyarapodás kétharmad része az üzemek létszámnövekedéséből adódott (ami jelezte a város iparának fejlődését), azaz extenzív jellegű növekedés volt, míg egyharmadát viszont a termelékenység javulása eredményezte. Ez utóbbi különösen üdvös volt, hiszen ez volt a gazdasági reform egyik fő célkitűzése. A foglalkoztatás növekedésével párhuzamosan lassan csökkent a fluktuáció. 1966-hoz viszonyítva 1971-re 1700 fővel emelkedett a dolgozók száma Hajdúnánáson, az ingázó munkások száma pedig 40%-kal csökkent.⁴⁹

A legtöbb üzem próbált intézkedéseket tenni a törzsgárda megbecsülésére, ami kedvező fogadtatásra talált a dolgozók körében. Fejlődött a munkaverseny is, a város ipari üremeiben 50 szocialista brigád működött (ebből csak az Állami Gazdaságban alakult 11). Javultak a dolgozók szociális és munkakörülményei, valamint az ipari üzemek nagy része bevezette a 44 órás munkahetet (a mezőgazdaságban csak az Állami Gazdaság tett lépéseket ebbe az irányba).⁵⁰

Kijelenthető, hogy minden hiányosság ellenére Hajdúnánáson sikeres volt az új gazdasági mechanizmus bevezetése, azaz a szocialista termelési mód piaci viszonyokhoz való lassú közelítése. A foglalkoztatás bővülése mellett a város gazdasági egységeinek termelése mind mennyiségileg, mind minőségileg növekedett, a vállalatok a mechanizmus korlátai, a rendszerből fakadó határok között igyekeztek a maximumot kihozni az új gazdaságirányítási rendszerből. Hajdúnánás gazdasági egységei pár év alatt nagy lépést tettek előre a tervutasítás merev rendszerétől a modernebb, vállalatszerű gazdálkodás felé.

Az új gazdasági mechanizmus vége

Az új gazdasági mechanizmus a központi tervezés és a piaci önszabályozás elemeit próbálta egyesíteni, a tulajdonviszonyok megváltoztatása nélkül. Az új gazdaságirányítási rendszer a piacgazdaság hatékonyságát nem érte ugyan el, de az addigi és a szomszédos országokban továbbra is működő tervutasításos rendszer hatékonyságát meghaladta.

A rendszert végig erős támadások érték, kívülről és belülről egyaránt. A nemzetközi helyzet hamar kedvezőtlenre fordult, a „prágai tavasz” eltiprása után kedvezőtlen irányba változó szovjet vezetés felbátorította a hazai ellenzőket is. A pártvezetés konzervatív szárnya (Biszku Béla, Komócsin Zoltán) eleve elleneztek a „szocialista piacgazdaság” létrehozásának kísérletét, a jövedelmek differenciálódását, a „szerzésvágy” és a „kispolgáriság” térhódítását, amitől a rendszer alapjait féltették.

A reform működését behatárolta, hogy a politikai rendszer alapjainak megváltoztatásáról szó sem lehetett, így csak az adott, néha meglehetősen szűk keretek között kellett keresni a megoldásokat. A fontosabb beruházások központi vezérlése fennmaradt, az árak és bérek továbbra is meglehetősen szigorú szabályozás alá estek, valamint a különösen sikeres, exportban is jelentős eredményeket elérő vállalatok többletjüvedelmének nagy részét az állam továbbra is elvonta, és abból dotálta a kevésbé eredményes üzemeket. A gazdaságtalanul működő nagyüzemek átszervezése, netán leépítése szóba sem

⁴⁹ Rácz 1973. 427.

⁵⁰ MNL HBML XXXV.11.a 17.d. T/2/3/1970.

jöhetett. Az sem segítette az új gazdasági mechanizmus sikerét, hogy a meglevő problémák mellé előre nem látott, új gondok keletkeztek és „gyűrűztek be”, mint például az 1973-as olajválság.

1972 novemberében a Központi Bizottság határozatai az új gazdasági mechanizmus néhány intézkedését módosították, a továbbfejlődést pedig lehetetlenné tették. 1974 tavaszán a gazdasági reform meghatározó alakjait eltávolították. Az új gazdasági mechanizmus szép csendben elhalt (bár felfüggesztését hivatalosan sosem mondták ki), igaz, elemeinek egy része tovább élt, és sikernek tekinthető, hogy a visszarendeződés sem érte el a Kelet-Európa sok államában tapasztalt mértéket.

András Husvéth

The Introduction of the New Economic Mechanism in Hajdúnánás, according to the Documents of the Hungarian Socialist Workers' Party

The study examines through the example of Hajdúnánás, a plainsfolk agricultural-like town, that due to the political lessons of the 1956 revolution and the failure of the previous economic policy, the new economic management implemented a complex reform which was unique among the Soviet bloc countries: the New Economic Mechanism. The thesis also evaluates the role of the state party's local organization in the preparation and implementation of the program.

The research shows that in Hajdúnánás, just like on the state level, the reforms mostly brought advancement. This made it fundamentally possible for the agriculture to become the success industry of the Kádár era, and for the city's industrial factories to make a big step forward from the rigid system of plan directions to a business-like management.

Although the New Economic Mechanism was finally blown, its effect left a significant mark on the economy of the Kádár era, and thanks to that Hungary became one of the most livable states in the socialist camp as „the happiest barrack”.

Források

- MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
XXIII.527. Hajdúnánás Járási Jogú Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. A Végrehajtó Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei.
XXXV.11.a Hajdúnánási Városi Pártbizottság iratai. Vezető testületek iratai.

Szakirodalom

- Romsics 2000. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 2000.
Honvári 2008. Honvári János: Az új gazdasági mechanizmus, 1968. In: Rubicon, 19. (2008) 2–3. sz. 44–57.
Rác 1973. Hajdúnánás története. Szerk.: Rác István. Hajdúnánás, 1973.
Csontos 1975. Csontos Gábor: A nánási szalmaipar. Hajdúnánás, 1975.
Székelyhidi – Ablonczy 1975. Székelyhidi Ágoston – Ablonczy László: Emelkedő úton. A huszonöt éves hajdúnánási Micsurin Termelőszövetkezet. 1975.